

Karl W. Schwarz

UVOD V KNJIGO O TRUBARJU

Primož Trubar, kakor dosledno pišemo v tej knjigi, s čimer želimo spomniti, da je v zgodovino vstopil kot »oče slovenske književnosti in kulture«, je bil mojster ne samo pisanja knjig, temveč tudi predgovorov in posvetil. Z njimi je nagovoril in počastil osebo, ki ji je namenil uvodne besede, predvsem pa je bralcu skorajda plastično prikazal, kaj ga pričakuje v knjigi in kakšen smoter si je knjiga zastavila. Včasih je bilo takšno pisanje zelo obsežno.

Tukaj ne smemo zaiti v obsežnost, priporočena je jedrnatost. Vendar pa naj, za boljšo umestitev knjige, uvod vsaj poskusi prikazati nekatera klasična vprašanja v raziskovanju Trubarja in pojasniti odgovore.

Jože Javoršek (1920–1990), slovenski pisatelj in esejist, ki velja za enega izmed najbolj znanih stilistov in mislecev slovenske povojne književnosti, je o slovenskem reformatorju napisal zelo upoštevano knjigo – ne znanstvene razprave, temveč poljudno in vzburljivo predstavitev, deloma skrajno polemično in bojovito, zelo zavzeto za pravo podobo Trubarja v Sloveniji, celo ne brez hagiografskih teženj. Prva izdaja je izšla v Ljubljani leta 1977, ljudje so jo radi brali in je začrtala, spričo piščevega pomembnega položaja kot direktorja radijskega zavoda v Sloveniji, podobo Trubarja v Javorškovi generaciji. Druga izdaja je izšla leta 1986 ob 400. obletnici Trubarjeve smrti, tretja, posthumna (urednik Kazimir Rapoša), pa v velikem Trubarjevem letu 2008. Odtlej se je Lojze Wieser ukvarjal z mislijo na objavo nemške različice te biografije. Zdaj je pred nami v odličnem prevodu Richarda Götza v sodelovanju z Metko Wakounig in Elviro Gross (uredništvo).

I

Presojanje pomena Javorškove knjige v ozračju sedanjega močno povečanega zanimanja za Primoža Trubarja, »Luthra Slovencev«, ni lahka naloga. Raziskovanje Trubarja, ki poteka predvsem v Sloveniji (Dolinar 1986), pa tudi na Württemberškem (Vorndran 1977) in v Avstriji (Rajšp 2001), se je po letu 1986 (400. obletnica smrti) opazno razvilo. To kažejo številna posvetovanja in simpoziji, njihov plod so zborniki, ki so znatno razširili naše poznavanje Trubarjevega življenja in dela v evropskih okoliščinah njegovega časa: študiral in deloval je na Reki, v Salzburgu, Trstu, na Dunaju, v Ljubljani, Nürnbergu, Rothenburgu nad Taubero, Kemptenu, Urachu, Tübingenu – to pa je upoštevanja vredno srednjeevropsko delovno območje.

Že v Luthrovem letu 1983 je 3. zborovanje slavistov celovške in ljubljanske univerze obravnavalo protestantizem pri Slovencih (Nekwlosky 1984), leta 1985 so v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti razpravljali o družbeni in kulturni podobi slovenske reformacije (Dolinar 1986); 1986 je sledilo posvetovanje na univerzi v Tübingenu (Kluge 1995), ki je razgrnilo in razčlenilo Trubarjevo življenje v svetu »med Ljubljano in Tübingenom«; pri tem je deloma prišlo tudi do plodnega interdisciplinarnega sodelovanja med obćim zgodovinopisjem, cerkvenim zgodovinarstvom in slavistiko. Tudi mednarodni simpozij o Trubarju 1987 je presegel politične in znanstvene meje ter zmožel, vsaj v nastavkih, razveseljivo evropsko razpravljanje, ki je dokumentirano v *III. Trubarjevem zborniku* (Jakopin, Kerševan, Pogačnik 1996).

Na novo so bila izdana Trubarjeva pisma (Rajhman 1986), prvič pa so izšla pisma drugih slovenskih protestantov (Rajhman 1997) in prvič so bili zbrani in pojasnjeni Trubarjevi nemški predgovori v slovenskih in hrvaških protestantskih knjigah (Sakrausky 1989). Izhajati je začela (2002–) kritična izdaja Trubarjevih *Zbranih del* (Igor Grdina; Jonatan Vinkler). Razstava v Avstrijski nacionalni knjižnici na Dunaju je pokazala, da so v tej nekdanji Dvorni knjižnici ohranjeni številni najpomembnejši Trubarjevi dragulji, med njimi unikat njegovega katekizma iz leta 1550 (Sakrausky 1986). To pojasnjuje tudi posebno tehtnost dunajske knjižnice za raziskovanje Trubarja: omeniti moramo Jerneja Kopitarja, Franca Miklošiča, Ivana Kostren-

čiča, Ivana Prijatelja in Franceta Kidriča, ki so daljši ali krajši čas delovali v njej (Hüttl-Hubert 2003 in 2004; ista 2011 v: Rajšp, Schwarz, Dybás).

Trubarjev pomen za razvoj Slovencev v nacijo (Rotar 1991) in za uveljavitev slovenske narodnostne samobitnosti (Sturm-Schnabl) je nesporen in je poudarjen tudi v obravnavani Javorškovi knjigi.

Trubar teolog je bil osvetljen v dragoceni zbirki *Biblia Slavica*: leta 2006 je izšel zvezek dokumentov in komentarjev o svetopisemskem prevajanju Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina (Krašovec, Merše, Rothe 2006), ki je izpolnil vsa pričakovanja. Za faksimile enega izmed virov je izvirnik posodil Evangeličanski diecezni muzej v Brežah (Fresach).

Od leta 2005 izhaja posebno glasilo za vprašanja protestantizma, ki ga izdaja Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in ki si je za naslov izbralo znamenite Trubarjeve besede »Stati inu obstati«; revija se posveča tudi zgodovini protestantizma, reformacijskemu slovstvu in preučevanju Trubarja (Kerševan 2005 sl.).

Neštete prireditve v Trubarjevem letu 2008 je komaj mogoče zajeti v pregled (Zorn 2008). Omenjam le nekaj znanstvenih srečanj, ki sem jih sam spremljal, na primer v Slovenski matici v Ljubljani (Jerše 2009), na Univerzi Ljubljana (Bjelčević 2010), v Rimu (Škulj 2009), Trstu (Pirjevec 2009), Trubarjevi rojstni župniji Škocjan blizu Turjaka (Marolt 2008), ne nazadnje jeseni 2008 na Dunaju (Rajšp, Schwarz, Dybás 2011), kjer so že pol leta poprej v okviru obsežnega razpravljanja o humanizmu (Rajšp 2011a) obravnavali tudi Trubarja. Natisnjen je tudi že zbornik jubilejnega simpozija v Tübingenu leta 2008, ki je interdisciplinarno prikazal Trubarja kot »reformatorja med Slovenijo in Württembergom« (Schindling, Setzler, Sönke 2011).

II

Ognjevita knjiga Jožeta Javorška ne more, pa tudi noče znanstveno tekMOVATI z novejšo poplavo strokovnih spisov. Nekaterim starejšim piscem sicer kritično nasprotuje. Občasno se zazdi, da je njegovo polemiziranje pretirano, zlasti z Mirkom Ruplom (1901–1963), ljubljanskim literarnim zgodovinarjem in ravnateljem Narodne in

univerzitetne knjižnice. Ruplova biografija Trubarja (Rupel 1962) po mojem prepričanju še ni presežena, temveč je zgledno delo, zlasti še v nemškem prevodu in predelavi (Rupel 1965) Balduina Sarie (1893–1974). Številni zborniki in monografije so zanesljivo izrisali reformatorjevo podobo iz različnih zornih kotov; Javorškova upodobitev je v primerjavi z njo deloma nekako lesorezna, v svoji strupeni polemiki zoper katoliško teologijo in Cerkev pa občasno plehka (na primer z besedama »rinski cirkus«). Toda na drugi strani pridobiva Javorškova knjiga poseben čar z gibkim neizumetničenim jezikom, s svojo jasno premočrnostjo, tudi takrat, kadar v skoraj hagiografski maniri slavi očeta slovenskega jezika in slovstva ter ga upodablja kot vizionarskega oznanjevalca slovenske narodne zavesti.

Pomembno je Javorškovo grajanje tistih piscev, ki Trubarja zožujejo na njegove jezikovne zasluge ter spregledujejo, da je bil duhovnik in da se je posvečal teološkemu poslanstvu. Za dopolnilo moramo celo dodati, da je bilo ob pokopu Trubarja v Derendingenu blizu Tübingena, v zadnjem kraju njegovega delovanja v izgnanstvu, rečeno: Trubar ni bil »navaden vaški župnik«, ki bi mislil le na derendinške župljane, temveč je kot »zvest pastir in škof« bdel nad vsemi evangelijskimi cerkvami v preslavni vojvodini Kranjski (Sakrausky 1989, 67).

O Trubarjevem teološkem stališču je bilo že veliko ugibanja. Znana je sodba, da po znanstvenem merilu Trubar ni bil nikakršen učen teolog, temveč bolj praktik, ki je izhajal iz dušnega skrbstva, da bi pomagal svojemu slovenskemu ljudstvu, torej ireniška osebnost, ki je docela izgubila veselje do teološkega disputa – v nasprotju z luteranskim teologom Matijo Vlačičem (Mathias Flacius Illyricus, 1520–1575) iz Istre, ki je kot zagrizen Lutherjev učenec in vodja tako imenovanih gnezioluterancev močno vplival na reformacijo v Avstriji. Da se je Trubar vsekakor vpisal tudi na univerzo, namreč na *Almo Mater Rudolfo* na Dunaju, je Rupel nazadnje zanesljivo dokazal (Rupel 1962a); v tem je treba Javorška popraviti. In tudi toga trditev, da moremo Trubarja prav razumeti samo, če ga štejemo za učenca Erazma Rotterdamskega (1469–1536), potrebuje nekaj popravljanja. Nedvomno je nadvse vznemirljivo humanistično ozračje na škofovskem dvoru Petra Bonoma (1458–1546) v Trstu odprlo

Trubarju oči. Tam – Javoršek piše o »svobodomiselnem krogu« – je bil pritegnjen k branju Erazmovih parafraz na knjige *Nove zaveze*. Zahtevo humanistov, da mora biti *Sveto pismo* dostopno vsakemu in zato prevedeno v ljudske jezike, je Trubar spoznal v Trstu – in jo pozneje sam uresničeval. Vendar pa ni obstal na sredi poti, kakor je Erazem, temveč se je razvijal naprej – v smer, ki jo je zarisalo reformacijsko gibanje. Med svojim drugim bivanjem v Trstu se je srečal tudi s teologijo švicarskih reformatorjev, s spisi Konrada Pellikana (1478–1556) in Heinricha Bullingerja (1504–1575), naslednika Huldrycha Zwinglija (1484–1531) v Zürichu, nazadnje s knjigo Jeana Calvina (1509–1564). To spodbudi Javorška k tezi, da je Calvin zato tako navdušil Trubarja, ker je bil tako izviren in demokratičen; Calvin in tudi Zwingli sta bila kot Švicarja v svojem »pojmovanju in izvajanju mestne demokracije daleč pred vsemi drugimi duhovi tedanje dobe, zakaj Švica se je urejala kot neodvisna republika in predvsem kot edinstvena demokratična vladavina«. Na drugem mestu pisec nastopi s tezo, da je Trubar v svoje pismo Bullingerju v Zürich skril ključ do svojih največjih skrivnosti: v svojem globokem in skrito notranjem prepričanju naj bi bil zwinglijevec. Ko se je Trubar trgjal od rimskokatoliške teologije in se pridružil reformaciji, naj bi nanj vplival Zwingli. Kot drugoten dokaz navaja Javoršek Trubarjevo ljubezen do ljudstva, ki jo je lahko povzel, tako naj bi mislili, samo iz švicarske demokracije. To je seveda konstrukcija, ki naj bi postala verjetna z Javorškovim nizanjem teoloških prednikov.

Trubarjevo pismo zürišskemu teologu Bullingerju 13. septembra 1555, ki ga Javoršek označuje za ključ, je zelo pomembno zaradi drugega razloga. V njem Trubar piše, da mu je »naročila vsa cerkev moje domovine«, naj prevede *Novo zavezo* »v slovenski jezik« (Rajhman 1986, 23, 24). Prevajalski načrt se je še širil. V Amandenhofu opuščenega samostana Urach je nekdanji vrhovni poveljnik spodnje- in notranjeavstrijskih dežel Ivan Ungnad Ženeški (1493–1564), ki se je iz verskih razlogov leta 1555 odpovedal svoji službi in se preselil na Württemberško, ustanovil »biblijski zavod«, tj. slovensko, hrvaško in cirilsko tiskarno (Weismann 1986), vodenje zavoda pa je zaupal Trubarju. Prevajalski načrt se je preoblikoval v reformacijsko delovanje med Južnimi Slovani. Cilj njegovega misijonarskega priza-

devanja je postalo »preobrnjenje Slovencev, Hrvatov in Turkov«. Politični nagibi, se pravi vojaška stabilizacija Balkana, so se pomešali s posebnimi reformacijskimi pobudami v korist Slovencev v Notranji Avstriji in s teološko-misijonarskimi nameni (Leeb v: Jerše 2009). Tak razgled sega daleč čez Slovenijo: »[...] da se Gospodu Kristusu med Hrvati, Slovenci, celo Turki, zbere cerkev [...]« (Müller 2005).

Z opozorilom na južnoslovansko reformacijo (Javoršku se ponekod prikrade v misel »Jugoslavija«) se nikakor nismo oddaljili od obravnavane knjige. Javoršek posveti Trubarjevemu zanimanju za vero Osmanov posebno poglavje. Trubar se je leta 1567, da bi se poučil o *Koranu*, celo skrivaj vrnil v Ljubljano, kjer je v zaporu obiskal bosanskega pašo Usraim-bega in z njim razpravljajal.

Med Javorškovimi nešteti iskrivimi tezami želim izbrati eno; po njej je ideja švicarske reformacije »Trubarjevo glavo docela napolnila in srečamo jo v plaho razvitih oblikah pozneje v slovenski *Cerkovni ordningi*, v kateri je Trubar razvil ureditev slovenskega občestva vernikov v taki smeri, da spominja že na državnost«.

Trubar govori o »Cerkvi slovenskega jezika«. To je najpoprej ekleziološki izrek, ki temelji na reformatorskem spoznanju, da je cerkev vedno »creatura verbi divini«, se pravi stvaritev Božje besede, ter se konstituira samo v uresničevanju oznanjanja, ki pa je vezano na vsakokratni jezik pridiganja. Pri Trubarju dobi izrek o Cerkvi kljub temu ozemeljski poudarek, kajti v neki drugi zvezi našteva Kranjsko, Spodnjo Štajersko, Koroško, Goriško, Slovensko marko, Metliko, Kras in Istro kot naseljitveno ozemlje svojih »ljubljenih rojakov«, svojih »lubih Slovencev«, za katere je tudi prvič zapisal ime *Slovenci*. Vendar mislim, da moramo izrek o »slovenski Cerkvi« razumeti le v okviru jezika; Javorškovo pisanje pa dopušča, tako se zdi, še druge sopomene, ki vodijo v vizionarstvo.

Trubar se je izogibal preprirom o teoloških smereh, glede veropovedi je zagovarjal določeno svobodnost, morda bi lahko rekli: ekumensko odprtost, ki je bila posledica religijskopolitičnih okoliščin v Notranji Avstriji. Tu je morala reformatorska Cerkev, oprta samo na upadajočo moč deželnih stanov, vztrajati (*Stati inu obstat*) v kljubovalnem nasprotovanju katoliškemu deželnemu gospodu in njegovi protireformaciji.

Trubarja je torej odlikovala ekumenska širina, ki pa ga je pogosto pahnila v nevarne veroizpovedne vrtnice. Hudobneži so širili sum, da se v njegovem prevodu *Svetega pisma* [*Ta drugi deil tiga Noviga testamenta*, 1560] skriva »zwinglijevsko« izročilo, zaradi česar je bilo 1559/60 [na ukaz württemberskega vojvode] ustavljeno tiskanje v Urachu in je Trubar šele, ko so besedilo preverili cenzorji [češkega] kralja [Maksimilijana], dosegel popolno oprostitev obtožb. Tudi ko je za potrebe svoje domovine sestavil usklajeno veroizpoved (*Articuli oli deili te prave ?tare vere ker?zhanske*, Tübingen 1562), spoj treh reformacijskih veroizpovedi v eno (»Drey Christliche Confessionen, namlich Augspurgische, Wirtembergische und Sächsische, [...] in diß Windisch Buch zusammen gezogen«, tj. »Tri krščanske veroizpovedi, namreč augsburška, württemberska in saška, [...] povezane v to slovensko knjigo«), se je oglasil očitek zaradi mešanja veroizpovedi. Nazadnje je tudi njegova *Cerkovna ordninga* iz leta 1564 spodbodla sum, da v njenih izvajanjih o Gospodovi večerji ni teološke višine wittenberške reformacije, temveč so primešane »kalvinistične prvine«, zato je bilo treba za nadzor prevesti sporne odlomke v nemščino.

Trubar je morda občasno nihal med Zürichom in Wittenbergom in poskušal posredovati; tako je bil tudi v drzni zgodovinarski konstrukciji prikazan kot predhodnik *Leuenberskega soglasja* luteranskih in reformiranih Cerkva, celo kot zavetnik Skupnosti evangeljskih Cerkva v Evropi (Schwarz 2009). Proti koncu svojega življenja pa se je vendarle kot luteranec zavzel za poenotenje luteranstva. *Formula soglasja* (*Formula concordiae*, 1577) je bila k sporazumu naravnana opora za razlaganje *Augsburške veroizpovedi* (1530); bila je tudi formula za združitev po Luthrovi smrti (1546) razcepljene wittenberške reformacije. Trubar je izdelal slovensko besedilo in se tudi potrudil, da je notranjeavstrijsko duhovništvo sprejelo formulo soglasja. To delovanje ga kaže kot luthrovca s posebnim teološkim poudarkom njegove švabske nove domovine.

III

Zelo primerno je, da je obravnavana biografija slovenskega reformatorja Primoža Trubarja predstavljena v nemščini ob koroški deželni razstavi (*Glaubwürdig bleiben: 500 Jahre protestantischer Aben-*

teuer [Ostati verodostojen: 500 let protestantskega tveganja]) leta 2011 v Brežah (Fresach). Ta kraj je namreč na pobudo poznejšega škofa Oskarja Sakrauskega (1914–2006) dobil leta 1960 zanimiv Evangeličanski diecezni muzej, v katerem so zbrani in razstavljeni nešteti dokumenti iz notranjeavstrijske reformacijske zgodovine. Z deželno razstavo povezana muzejska zasnova ne premika težišča reformacijske zgodovine, saj obsega številne bibliofilske zgodovinske najdbe. Sakrausky je kot župnik tolerančne župnije Bleiberg in njene hčerske župnije Zagoriče (Agoritschach) postavil temelje muzejske zbirke in nakopičil številne izvode *Biblije*, postil, katekizmov in pesmaric, ki so deloma edini ohranjeni primerki. Pridobil si je široko priznavani sloves tudi kot teološki razlagalec reformacijske književnosti 16. stoletja, zato muzej v Brežah omenjajo kot pomembno »Trubarjevo raziskovalno središče«.

Objava knjige pa je pravšnja še zaradi nečesa: Trubar je na svojih potovanjih v zdomstvo na Württemberskem in spet nazaj v Ljubljano zmeraj prečkal Koroško. Njegovo pot leta 1561 natančno poznamo (Rajhman 1986, 311 sl.): potoval je čez Koren/Wurzenpass, najprej na »Chrainperg« (Strmec/Krainberg) in mimo naselij Zagoriče/Agoritschach in Sovče/Seltschach, po dolini Zilje v »S. Mahor« (Šmohor/Hermagor), čez »Mahor perg« (Kreuzberg) v »Greiffenberg« (Greifenburg), od tam prek Lienza, Innichena in Južne Tirolske v Innsbruck in naprej na Švabsko.

Prečkal je ozemlje, na katerem je v 16. stoletju živelo še veliko Slovencev, ki so jih duhovno dvigali Trubarjevi katekizmi in postile. To najlepše ponazori podatek, da so od 2000 izvodov v Wittenbergu 1584 natisnjene Dalmatinove *Biblije* razdelili 300 knjig med slovenske prebivalce Koroške (Leeb 2003, 236 sl.). Z *Biblijo* se je Juriju Dalmatinu (1547–1589), ki je bil Trubarjev učenec in je v celoti opravil veliko prevajalsko nalogo, posrečilo ustvariti teološki in slovstveni vrh slovenskega protestantstva. [Luthrov] *Catechismus* (1580), ki ga je po naročilu koroških deželnih stanov prevedel Dalmatin in natisnil Mandelc (Mannel, Manlius) v Ljubljani, je bil – kakor vse reformacijsko slovstvo – uničen v protireformacijskem ognju. Ohranil se je samo en izvod – na Koroškem. Unikat je odkril Sakrausky; knjiga sodi med najdragocenejše razstavne predmete deželne razstave.

Vemo, s kako skrajno ostrimi besedami je Ivan Cankar (1876–1918) leta 1908 opisal to dogajanje: v času reformacije dosežena visoka raven kulturnega življenja se je morala umakniti »najčrnejši temi«, v kakršno je bil slovenski narod »pahnjten nazaj« z zmago protireformacije. Tudi Jože Javoršek se je zgledoval pri tej zagrenjeni tožbi in označil zaton protestantizma za kulturnozgodovinsko katastrofo.

Na koncu stoji spet Primož Trubar, ki so ga že zdavnaj začeli spoštovati tudi v Rimskokatoliški cerkvi in ga odkrivati v eku-menskem duhu (Štrubelj 2009). Trubar krasi slovenski evrski kova-nec, njegovo veliko leto 2008 (Zorn 2008) je sovpadlo s slovenskim predsedovanjem Evropski uniji, zato je njegova počastitev v evrop-skem okviru (Schindling, Setzer, Sölke 2011) hkrati vsebovala dvojen pomen. Zdaj daje tudi deželni razstavi v Brežah (Fresach) bibliofilski in intelektualski lesk. Knjiga Jožeta Javorška se želi temu pridružiti. Je prijetno branje, je tudi zanesljiv kaŹipot po razgibanem poteku življenja slovenskega reformatorja med Ljubljano, Trstom, Dunajem in Tübingenom ter s prodornim zanosom oznanja vrednost njegovega reformacijskega delovanja med njegovimi »lubimi Slovenci«.

LITERATURA

- Bjelčevič, Aleksander, ur. (2010): Reformacija na Slovenskem. Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva. Ljubljana.
- Dolinar, Darko, ur. (1986): Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije. Ljubljana.
- Hüttl-Hubert, Eva (2003): »verborgen mit gfar«. Die Anfänge der slowenischen Bibel. V: biblos 52, 87–120.
- Hüttl-Hubert, Eva (2003): Mehr als ein Ort der Erinnerung. Die Österreichische nationalbibliothek und ihre Slavica. V: biblos 53, 93–108.
- Jakopin, Franc/Kerševan, Marko/Pogačnik, Jože, ur. (1996): Tretji Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija 1987. Ljubljana.
- Jerše, Sašo, ur. (2009): Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času. Ljubljana.

- Kerševan, Marko, ur. (2005–): Stati inu obstati. Revija za vprašanja protestantizma. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- Kluge, Rolf-Dieter, ur. (1995): Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. München.
- Krašovec, Jože/Merše, Majda/Rothe, Hans, ur. (2006): Kommentarband zur Bibelübersetzung von Primož Trubar und Jurij Dalmatin. Paderborn idr. Biblia Slavica IV, Südslawische Bibeln 3/2.
- Leeb, Rudolf (2003): Der Streit um den wahren Glauben. Reformation und Gegenreformation in Österreich. V: Geschichte des Christentums in Österreich. Wien. 145–279.
- Marolt, Jože, ur. (2008): Kraji in ljudje v Trubarjevi fari. Zbornik ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja. Škocjan pri Turjaku.
- Müller, Andreas (2005): »... damit dem Herrn Christo vnder den Crobaten, Wenden, ja den Türcken ein Kirche gesamelt ...«. Zum Reformationswerk des Primus Truber unter den Südslawen. V: Zeitschrift für Kirchengeschichte 116, 30 sl.
- Newekłowsky, Gerhard idr. (1984): Protestantismus bei Slowenen / Protestantizem pri Slovencih. Wien. Wiener Slawischer Almanach, Sonderband 13.
- Pirjevec, Marija, ur. (2009): Trubarjev zbornik. Predavanja s simpozija v Narodnem domu v Trstu 17. maja 2008. Trst-Gorica-Videm.
- Rajhman, Jože (1986): Pisma Primoža Trubarja. Ljubljana.
- Rajhman, Jože (1997): Pisma slovenskih protestantov. Briefe der slowenischen Protestanten. Ljubljana.
- Rajšp, Vincenc (2001): Darstellungen der katholischen und der protestantischen Kirche in der slowenischen Geschichtsschreibung nach dem Zweiten Weltkrieg, v: Kirchliche Zeitgeschichte 14, 61–70.
- Rajšp, Vincenc/Schwarz, Karl W./Dybás, Boguslaw, ur. (2011): Die Reformation in Mitteleuropa. Internationales Wissenschaftliches Symposium anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber. Ljubljana. Mitteleuropäische Wissenschaftsbibliothek 4.
- Rajšp, Vincenc, ur. (2011a): Tu felix Europa. Der Humanismus bei der Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum. Ljubljana. Mitteleuropäische Wissenschaftsbibliothek 5.
- Rotar, Janez (1991): Die Nationwerdung der Slowenen und die Reformation. Trubars Benennung von Ländern und Völker. München.
- Rupel, Mirko (1962): Primož Trubar. Življenje in delo. Ljubljana.

- Rupel, Mirko (1962a): Primus Truber an der Universität Wien. V: Die Welt der Slawen VII, 423–427.
- Rupel, Mirko (1965): Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin Saria. München. Südosteuropa-Schriften 5.
- Sakrausky, Oskar (1989): Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk. Ljubljana-Wien. Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte V/1.
- Schindling, Anton/Setzler, Wilfried/Sönke, Lorenz, ur. (2011): Primus Triuber 1508–1586. Der slowenische Reformator und Württemberg. Stuttgart. Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg B/181.
- Schwarz, Karl W. (2009): Primus Truber, der Reformator der Slowenen – ein Europäer des 16. Jahrhunderts. V: Karpf, Peter/Platzer, Werner/ Puschnig, Udo, ur., Volksgruppen im Spannungsfeld von Globalisierung und Regionalisierung. Klagenfurt. Kärnten Dokumentation 25, 105–121.
- Škulj, Edo, ur. (2009): Primož Trubar. [Simpozij v Rimu. Slovenska teološka akademija v Rimu in Inštitut za zgodovino Cerkve v Ljubljani.] Celje.
- Štrubelj, Zvone (2009): Mut zum Wort. Primož Trubar 500 Jahre. 1508–2008. Klagenfurt.
- Vorndran, Rolf (1977): Südslawische Reformationsdrücke in der Universitätsbibliothek Tübingen. Tübingen. Contubernium 24.
- Weismann, Christoph (1986): »Der Winden, Crabaten und Türken Bekehrung«. Reformation und Buchdruck bei den Südslawen 1550–1595. V: Kirche im Osten 29, 9–37. Göttingen.
- Zorn, Aleksander, ur. (2008): 2008. Trubarjevo leto. Ljubljana.